

СОЦИАЛНОПЕДАГОГИЧЕСКА РАБОТА В УЧИЛИЩЕ – СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ

Боряна Здравкова

Summary: The study attempts to carry out a more in-depth and comprehensive analysis of the issue of social pedagogical work and its place in modern education. Alongside the educating function, Bulgarian schools have always performed upbringing and socializing functions for adolescents, which are implemented through various forms and initiatives. These have been, however, left in the background being less visible and not very clearly defined in terms of priorities and experts' commitment.

The study aims to justify the significance of social pedagogical work in schools and to outline some of its future prospects as an inseparable part of the pedagogical process in educational institutions.

Keywords: social pedagogical work, schools, educational environment, social education, social pedagogues, school psychologists

Училището винаги е било, е и ще бъде онова значимо пространство и време в живота на подрастващите, в което те се изграждат и оформят като личности. Образователната среда (заедно със семейството), е основен фактор на социализация и социално възпитание, един от най-важните субекти в продължителния и сложен процес на личностно развитие и трансформиране на детето в зрял и пълноценен възрастен.

Своите образователно-възпитателни функции училището реализира посредством целенасочена, организирана и регламентирана професионална дейност на педагогическите специалисти, която най-общо може да се обозначи като *социалнопедагогическа работа в училищна среда*.

1. Обща характеристика на социалнопедагогическата работа в училище

Съвременната образователна реалност е силно динамична и бързо променяща се. Подвластна на обществената конюнктура и потребности, тя непрекъснато разширява своите функции и задачи. Приобщаването към глобалните ценности предявява към нея изискването за преосмисляне и преориентиране на образователно-възпитателните практики в посока, осигуряваща тяхното пълноценно усвояване и интернализирание от всеки един член на обществото [5, 157].

Днес, когато част от останалите възпитателни фактори (в немалко случаи семейството, социална система, медийна среда) са „абдикирали“ от задълженията си или не ги осъществяват ефективно, именно към образователните институции се насочват очакванията на обществото за компенсиране на възпитателни дефицити или удовлетворяване на потребности, свързани с развитието. Така наред с основната им задача да образуват, те поемат и високата отговорност да съдействат за изграждане на способни, активни и морални личности, да възпитават у тях гражданско съзнание, общочовешки добродетели и хуманни ценности.

Споделяйки идеите на съвременното образование в глобален мащаб, българското училище се стреми да следва и реализира водещите приоритети, свързани с учене през целия живот и непрекъснато усъвършенстване, да съдейства за формиране на компетентни и можещи хора, конкурентоспособни и адаптивни в съвременната обществено-икономическа реалност. Новите образователни цели предявяват към училищните институции изискването за комплексен подход в процеса на образование и възпитание, съчетаващ, от една страна, усвояването на знания и умения, и от друга – изграждането на навици, ценности и нагласи за пълноценно социално функциониране на личността, съобразно обществените очаквания към нея. Професионалната дейност, обхващаща тези два важни компонента от образователния процес, се дефинира като *социалнопедагогическа работа в училище*. По същността си тя е многостранна и разнопосочна, осъществяваща се чрез различни форми, стъпки и действия, винаги планирана и ориентирана към конкретни образователно-възпитателни цели.

Независимо че като практическо приложение социалнопедагогическата работа винаги е била неразделна част от училищните дей-

ности, на теоретично равнище тя все още е слабо изследвана проблемна област. Нейните същностни характеристики са обект на проучване от социалнопедагогическата теория и може да се каже, че в последните години се откроява като един от актуалните проблеми в полето на съвременната педагогическа наука.

Социалнопедагогическата работа намира своята теоретична и методическа обосновка в социалната педагогика. Учените определят социалната педагогика като наука за социалното възпитание и социалната интеграция на деца и възрастни (Д. Цветков). Тя е относително самостоятелен дял в рамките на педагогиката, който изучава целенасочената дейност на субектите на възпитание, способстваща за социалното развитие и формиране на личността (Л. Мардахаев). Социалната педагогика, като сравнително нова научна област, все още изяснява своите изследователски цели, прецизира обекта и предмета на изследване и формулира приоритетите си. Едно е безспорно по отношение на нейните същностни особености – тя обхваща изключително широк ареал от проблеми, изследва и търси теоретично обяснение и практическо решение на различни въпроси от социалната действителност. Във фокуса ѝ попадат както обекти с обществено значение, като например социална политика, социално и обществено развитие, човешки права, така и въпроси, отнасящи се до отделната личност, до нейната жизнена среда, условия и възможности да се доказва и усъвършенства.

Доколкото социалнопедагогическата работа се възприема като дейност за социално възпитание, превъзпитание, обучение, подкрепа за личностно израстване и пълноценна социална реализация на младите хора, тя напълно адекватно се вписва в параметрите на изследване от социалната педагогика. Като обект на проучване може да се посочат именно подрастващите, от една страна, и от друга – всички възпитателни фактори на обществената среда, които осъществяват социалнопедагогическата работа. Предметът на изследване не може да се ограничи до конкретна характеристика, особеност или закономерност, тъй като (както вече бе споменато) социалнопедагогическата работа е сложен, продължителен и комплексен процес, чието протичане зависи от различни условия и предпоставки, влияе се от конкретните поставени цели, от избраните стъпки, форми и подходи за тяхното постигане. В предметната област влизат: особе-

ностите на самата социалнопедагогическа работа като теоретично осмисляне и практически решения, характеристиките на субектите на индивидуално и общностно равнище, процесуалните особености при реализиране на социалното възпитание и образование и др.

Като част от цялостния педагогически процес, социалнопедагогическата работа се ръководи от неговите основни принципи и закономерности. Тя се подчинява на методическите правила и насоки за осъществяване на социалнопедагогическите интервенции, реализира се чрез утвърдените възпитателни и дидактически форми и методи. В същото време, ръководена от по-глобални и по-далечни цели, надхвърлящи образователната рамка, социалнопедагогическата работа се влияе и от закономерностите на обществената среда, от политико-икономическите и социалните фактори, механизми и тенденции, от културните особености и степента на духовно развитие на обществото като цяло. В тази връзка тя може да се разглежда като мащабно явление, органично свързано с конкретната социална действителност и силно зависещо от нейните особености, което се извява в осмислени, планирани и организирани форми на социално възпитание и социална интеграция на подрастващите в обществото.

Независимо че социалнопедагогическата работа е функция и приоритет на много субекти в общественото пространство, училището е мястото, което предоставя най-оптимални възможности за нейната реализация. Тук под училище следва да се имат предвид всички образователни институции, които осъществяват учебна и възпитателна дейност – като се започне от предучилищните заведения и се стигне до различните видове институции в системата на училищното образование (общообразователни училища, професионални гимназии, специализирани училища, ресурсни центрове и др.). Макар и непряко, в училищната социалнопедагогическа работа имат съществено място и роля и много структури на макро- и микроравнище, които задават политиките и насоките на професионалната дейност, свързана с образованието и възпитанието на подрастващите (МОН, регионални инспекторати по образование и пр.).

Разбирана като целенасочена професионална дейност за реализиране на социално възпитание и предаване на социален опит, социалнопедагогическата работа е неизменна част от образователния процес в училище. Професионализирането ѝ предполага нормативна

регламентация и регулация на различните типове дейности и интервенции, чрез които тя се осъществява. Сред основните документи, които регламентират образователния и възпитателния процес в училище и съответно социалнопедагогическата дейност, са: Закон за народната просвета, Правилник за прилагане на Закона за народната просвета, Правилник за дейността на ресурсните центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности, Наредба № 1 от 23.01.2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания, Наредба № 2 от 18.05.2000 г. за учебното съдържание, Приложения към Наредбата за държавните образователни изисквания (ДОИ) за учебното съдържание и др.

Широкият обхват на социалнопедагогическата работа в образователна среда изисква дейностите да бъдат съобразени и с други нормативни документи, които нямат пряка връзка с училищното образование. На първо място тук може да се посочи Закон за закрила на детето, който има ключово място за гарантиране и защита правата на детето. Отношение към различните аспекти на социалнопедагогическата работа имат и: Семейен кодекс, Закон за социално подпомагане, Закон за защита от домашно насилие, Закон за защита от дискриминация, Закон за интеграция на хората с увреждания, Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, Правилник за организацията и дейността на домовете за деца, Правилник за устройството и дейността на възпитателните училищна интернати и социално-педагогическите интернати, Правилник за детските педагогически стаи, Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца и много други законови и подзаконови актове.

В списъка от документи, независимо че няма силата на закон или правна норма, се нарежда и Етичният кодекс на работещите с деца. Както е посочено в текстовете му, той „представя стандартите за етично поведение на работещите с деца в сферите на: образование, здравеопазване, социални грижи, правосъдие, вътрешни работи и др.“. Неговото съществуване е отчетлив показател колко важно е етичното отношение и поведение за всички специалисти, които влизат в професионални взаимодействия с деца – точно като тези, които са активни субекти в социалнопедагогическата работа в образователна среда.

На пръв поглед изброените нормативни документи нямат връзка с образователните институции и образователния процес, но се отнасят – изцяло или частично, чрез отделни текстове – до различни аспекти от живота на подрастващите и регламентират статuti, дейности, ангажменти, взаимоотношения, права, задължения, свързани с децата и тяхното развитие. В този смисъл те също имат важна роля за нормативното осигуряване на социалнопедагогическата работа в училище.

2. Субекти на социалнопедагогическата работа в училище

Като мащабна дейност, преследваща важни за цялото общество цели, социалнопедагогическата работа се явява функция и ангажмент на много субекти в общественото пространство. Ключова роля сред тях има училището и то основателно се възприема като основен възпитателен и образователен фактор в системата от институции. Комплексният характер на възпитателната и социализиращата дейност обаче изисква училището да търси партньорството и да влиза във взаимодействие с много външни за него субекти, които имат непосредствено или косвено отношение към възпитанието на подрастващите. Така образно може да се обособят две групи субекти на социалнопедагогическата работа – от една страна, училището, и от друга, външните за него структури, които участват под различни форми в образователно-възпитателния процес.

Фиг. 1. Субекти на социалнопедагогическа работа в училище

Социалнопедагогическата работа в *училищната институция* се осъществява в много широк обхват и с нея са ангажирани всички педагогически специалисти – директор, класен ръководител, учители по отделните предмети, възпитатели. Нейната резултатност зависи от координираността между всички тях и от единдействието им в учебно-възпитателния процес в училищна среда.

Директорът, като субект в социалнопедагогическата работа, има ключова роля за нейното реализиране. Дори и да няма пряко участие в конкретните дейности, именно от него зависи тя да се осъществява планомерно, целенасочено и ефективно. От мениджърските умения на директора зависи дали в образователната институция ще работят компетентни педагози, отнасящи се с висок професионализъм и отговорност към своите функции. Учителският пример е важен и е от значение подрастващите да виждат положителен образец на поведение, да се учат от достойни хора и качествени професионалисти. Директорът е този, който има грижата за създаване на благоприятен климат и подходяща среда за развитие на колегиалност и етични отношения във взаимодействието учители – ученици, учители – родители, както и между самите педагогически специалисти.

Във функциите на директора е и задължението да поддържа тесни взаимоотношения с другите субекти извън училищната институция, които имат отношение към възпитанието и социализацията на подрастващите. От неговата далновидност и управленски компетентности зависи до голяма степен реализирането на превантивната възпитателна работа, както и адекватното междуинституционално сътрудничество за преодоляване на възникнали проблеми или дефицити в личностното развитие на ученика.

Класният ръководител е другият важен субект в училищната социалнопедагогическа работа. Именно той е педагогът, който е в непрекъснати взаимоотношения с учениците, който има пряко наблюдение върху всяко дете и най-точна представа за евентуални отклонения в поведението или трудности в неговото развитие. Класният ръководител е сред най-значимите и важни субекти, като от неговата активност и професионализъм в голяма степен зависи реализирането на училищната социалнопедагогическа работа.

В Правилника за прилагане на Закона за народната просвета ясно са определени задълженията на класния ръководител (чл. 129б).

Наред със задълженията от общ характер, той трябва да следи развитието на учениците и интегрирането им в училищната среда, „да анализира и оценява рисковите фактори върху учениците от паралелката и да предприема превантивни и корективни мерки за справяне с тях; ... да консултира родителите за възможностите и формите за допълнителна работа с ученика с оглед максимално развитие на заложите му, както и за възможностите за оказване на педагогическа и психологическа подкрепа от специалист, когато това се налага; ... да осъществява връзка и да подпомага специалистите, които работят с ученици от паралелката...”.

Направленията на социалнопедагогическа дейност на класния ръководител могат да се конкретизират в следните основни групи *задачи* [9]:

- Приобщаване на учениците към училищната общност. Създаване на чувство за отговорност, екипност и сътрудничество.
- Развитие на самостоятелност и инициативност, изграждане на активна гражданска позиция, формиране на общочовешки ценности.
- Насърчаване за усвояване на социален опит и възприемане на общоустановените норми на поведение и морал.
- Отстраняване/ограничаване на негативното влияние на някои фактори от социалната среда върху формирането на младите хора.
- Взаимодействие с родителите и мотивиране за ефективно сътрудничество с оглед постигане на образователните и възпитателните цели.

Класният ръководител е свързващото звено във взаимодействието ученик – образователна среда. Този му статут изисква от него достатъчно високо равнище на компетентност не само в методически аспект, но и като способности да открива и реагира на проблеми, да бъде приятел и довереник, да защитава интересите на ученика, да бъде медиатор и посредник.

Педагогическият съветник е фигурата в училище, която има най-съществена роля за реализиране на социалнопедагогическата работа. Дори когато се говори за такъв тип дейност, обичайно се свързва с неговата личност. Дейността му е многопосочна и разно-

родна. Тя е регламентирана в училищните правилници и в длъжностната характеристика.

Сравнителният анализ на документи от различни образователни институции дава обобщена представа за това какво се очаква от педагогическия съветник в професионален план и какви функции и задължения са му вменени. Главна цел в дейността му е да спомага за преодоляване от учениците на възникнали затруднения в училище, семейството и обществото, както и да осигурява необходимите условия за изграждане на високообразовани и подготвени за живота в обществото личности [13].

Сред основните *функции* на педагогическия съветник може да се открият:

- Компенсаторна – свързана с подпомагането на ученици и учители за нормалното протичане на учебния процес; съдействие при преодоляване на проблеми от различен характер – социални, обучителни, поведенчески.

- Кооперативна – свързана със сътрудничеството и ефективното взаимодействие между училището, семейството и другите възпитателни фактори.

- Допълнителни – отнасящи се до организиране и провеждане на тематични срещи, обучителни инициативи, посещения на различни мероприятия и др. [1, 31]

Ефективното изпълнение на професионалните функции е свързано с реализирането на множество конкретни *задачи*, сред които:

- Опознаване и проучване проблемите на учениците, причините за тяхното възникване и активно подпомагане за преодоляването им.

- Усвояване от учениците на умения за саморегулация и самовъзпитание, за създаване на положителна самооценка и самостоятелен избор на жизнена оценка.

- Участие в организирането и провеждането на всички училищни, класни и извънкласни форми на работа по проблемите на гражданското образование и възпитание на учениците.

- Подпомагане на педагогическия колектив по проблемите на възпитателната работа на диагностична и консултативна дейност на училищните комисии.

- Осъществяване на връзки с държавните и обществените органи и организации, имащи пряко отношение към възпитателната работа и професионалното ориентиране на учениците [16].

Дейността на педагогическия съветник, макар и толкова разнообразна на пръв поглед, е съсредоточена около това да подпомага нуждаещите се за успешно справяне с трудности от образователно естество, както и за социализирането на ученици в неравностойно положение – от семейства с нарушено личностно и социално функциониране, без семейства, с хронични заболявания и специални образователни потребности, с отклонения в поведението.

В рамките на училищната институция може да се обособят няколко основни групи *дейности*, които съветникът осъществява, съобразно утвърдения годишен план за неговата работа:

- **Диагностична** – свързана е с откриване и идентифициране на обучителни трудности, проблеми с адаптацията в училище, поведенчески отклонения, задръжки в психичното и когнитивното развитие и др.

- **Консултативна** – индивидуално или групово консултиране на ученици по конкретни въпроси, информиране и съветване във връзка с професионалния избор, консултиране на учители и родители във връзка с възникнали проблеми, конфликти, потребности.

- **Групови занятия** – тренингови или друг тип занятия предимно с обучителен или развиващ характер, свързани с овладяване на умения, навици, с придобиване на социални компетентности и др.

- **Посредническа дейност** – насочена към осигуряване на ефективно взаимодействие между различните субекти в образователно-възпитателния процес в училищна и извънучилищна среда.

Големите отговорности на педагогическия съветник, като основна фигура в осъществяването на социалнопедагогическата работа, поставят и високи изисквания към неговата личност и професионални компетентности. Машабната работа по планиране на дейностите, по тяхното организиране и реализация, обхващането на всички аспекти от училищния живот, синхронизирането на междуинституционалното сътрудничество, взаимодействието с родителите и ред други отговорности предявяват необходимостта от добра методическа подготовка, от умения за диагностициране, анализиране, прогнозиране, наблюдение, комуникация, от богат набор личностни качества – толерантност, емпатичност, съобразителност, адаптивност, гъвкавост и др.

Въпреки че нямат непосредствен ангажимент към специализираните възпитателни дейности, всички учители и възпитатели в училище също се причисляват към активните субекти на социално-педагогическата работа. Основните им функции се свързват с обучението, с предаването на знания, но едновременно с това те предават и опит, направляват, съветват, формират навици и умения, обогатяват детския кръгозор и оказват значимо влияние върху личностното изграждане на ученика.

Както вече бе споменато, независимо че социалнопедагогическата работа се осъществява предимно в училище и учителите са хората, които имат основна роля за реализирането на разнообразието от дейности, нейната ефективност и резултатност зависи от активното участие и на много други субекти, които са извън образователните институции.

Важно място сред тях се полага на *ресурсните центрове* за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности. Както е разписано в Правилника, уреждащ дейността им, те изпълняват консултативни, образователно-възпитателни, рехабилитационни и координиращи функции. Техните основни дейности се свеждат до: педагогическо въздействие на деца със специални образователни потребности; индивидуална и групова работа с децата и учениците за повишаване на техните познавателни и социални умения; разработване на индивидуални програми за обучение и развитие на интегрираните деца и ученици със СОП; консултиране на родителите и учителите при усвояването на различни форми и техники на работа с деца и ученици със СОП; консултиране на учениците със специални потребности и техните родители за възможностите за професионално образование и обучение и др.

Ресурсните центрове се оказват изключително ценно и полезно звено в социалнопедагогическата работа, особено във времето на активно налагане на интегрираното и включващото обучение в образователната система.

Друг важен субект са *отделите „Закрила на детето”* (ОЗД). Тяхната основна функция е да осъществяват държавната политика по гарантиране и защита правата, здравето и живота на детето „във

в всички сфери на обществения живот за всички групи деца съобразно възрастта, социалния статус, физическото, здравословно и психическо състояние, като осигурява на всички подходяща икономическа, социална и културна среда, образование, свобода на възгледите и сигурност” (чл. 1, ал. 2 от Закон за закрила на детето).

ОЗД са органът, който е натоварен да следи за случаи на попадане на дете в ситуация на риск и да прилага адекватни мерки за защита и закрила, когато има опасност за неговото здраве, физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие. Като се има предвид ситуацията в ежедневието ни, изпълнена с множество примери за деца в такова положение – от бедни семейства, с нисък материален и социален статус, жертви на тормоз и насилие, от институции, жертви на трафик, безпризорни, от нравствено и социално деградирани семейства и много други – отдел „Закрила на детето” се явява органът, който има осезаемо присъствие като субект на социалнопедагогическата работа. Училищната институция е задължена да осъществява сътрудничество и да съдейства на ОЗД във всички случаи, когато има дори само съмнение за дете в риск. От своя страна отделите също са натоварени да взаимодействат с педагозите в училище във връзка с осигуряване на закрила и гарантиране личния интерес и социалното благополучие на детето.

Други субекти, които имат участие във възпитанието и социализацията на подрастващите, са *Детските педагогически стаи* (ДПС) и *Местните комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни* (МКБППМН). Това са две структури, които имат преди всичко корекционни функции, без да се пропуска и тяхната превантивна работа. Дейностите им са в посока социалнопедагогическа работа с деца с девиантно и делинквентно поведение, с подрастващи, които са престъпили общоустановените правни и обществени норми. В задълженията на ДПС и МКБППМН е да осъществяват ресоциализация и превъзпитание, като корекционните интервенции се прилагат под формата на обучение, подкрепа, помощ за справяне с личностните дефицити и неблагоприятното влияние на заобикалящата среда.

Двете структури са в непрекъснат контакт и взаимодействие с училището както във връзка с възникнали проблеми с ученици,

така и за превенция на агресия, насилие и девиантно поведение сред подрастващите. В този смисъл те също са важна част от субектите, осъществяващи социалнопедагогическа работа в образователна среда.

Сред възпитателните фактори, взаимодействащи с училището в социалнопедагогическия процес, се нареждат и много организации и институции, които осигуряват различни образователни и социални услуги или са ангажирани с отглеждането и възпитанието на деца, лишени от родителска грижа. Към тях се причисляват: *консултативните кабинети, центровете за обществена подкрепа, центровете за социална рехабилитация и интеграция, центровете за настаняване от семеен тип, домовете за деца, лишени от родителска грижа, мобилните центрове за работа с деца на улицата, центровете за професионално ориентиране, дневните центрове за деца с увреждания, детските комплекси по интереси* и ред други структури.

Те също имат важен принос – епизодично или перманентно, пряко или косвено – за възпитанието и образованието на подрастващите, за тяхното развитие и личностно формиране. Те са част от образователната среда и връзката им с училищната институция, сътрудничеството и единдействието са задължително условие за постигане на образователно-възпитателните цели по отношение на децата. Именно поради обвързаността им с педагогическите фактори и тяхната значима роля в цялостния социализиращ процес с основание може да се считат за едни от активните и значими субекти в училищната социалнопедагогическа работа.

3. Направления и форми на социалнопедагогическа работа в училище

Социалнопедагогическата работа в училище се концентрира в няколко важни *направления*. Според Десислава Стоянова четири са основните:

- Превенция и преодоляване на детската агресия и асоциалното поведение на учениците.
- Повишаване мотивацията за учене и самоактуализация на подрастващите.
- Осъвременяване на формите и повишаване ефективността на работата с родителите.

- Междунституционално взаимодействие и координация с органите и институциите, имащи отношение към образованието и възпитанието на подрастващите. [12, 128]

Георги Бижков очертава няколко основни области, или както той ги нарича „полета“ на училищната социалнопедагогическа работа:

- *Съветване и консултиране* (на ученици, родители, учители; свързано с разрешаване на конфликти; свързано с професионално ориентиране).

- *Извънкласна и извънучилищна работа* (индивидуални и групови занимания; спортни и културни дейности; организирани пътувания и екскурзии).

- *Оказване на помощ на деца и по-големи ученици* (помощ и подкрепа на ученици с обучителни трудности, с проблемно поведение, в риск от отпадне и др.; подкрепа в кризисни житейски ситуации).

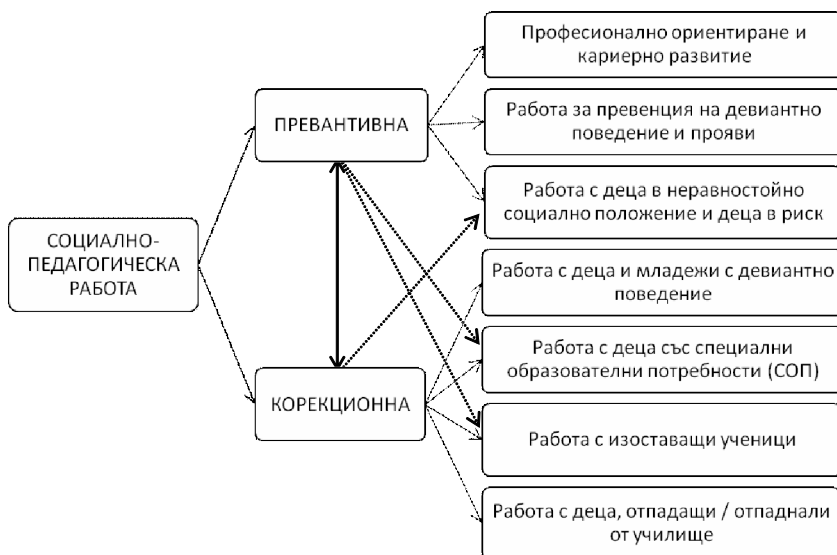
- *Медиация и посредничество* (при възникнали спорове и конфликти от различен характер – семейни, между ученик и учител, между ученици).

- *Оказване на съдействие на училищното ръководство* (във връзка със стратегическо планиране и разработване на програми и проекти; при реализация на проекти, дейности и инициативи от различно естество).

- *Индивидуална помощ на отделни ученици* (за усвояване на учебния материал, за справяне с поставени задачи и др.).

- *Други инцидентно възникнали дейности* [1, 26–27].

Разнообразието от дейности би могло да се обособи в две основни направления, които от своя страна обхващат специфични интервенции, съобразно характера на конкретните проблеми, потребности или въпроси, търсещи решения. Едното направление се отнася до превантивната работа, а другото се фокусира върху дейностите с корекционна насоченост. Обособяването на двете направления се основава на виждането за същността на социалнопедагогическата работа като непосредствено целенасочено въздействие свързано с възпитание превъзпитание, обучение, социално възпитание, социалнопедагогическа подкрепа, социализация / ресоциализация на подрастващите.

Фиг. 2

Разграничението в направленията на социалнопедагогическа работа е твърде условно. В много случаи превенцията и корекцията се осъществяват заедно. Или пък се допълват от други интервенции, като например при работата с деца със СОП – спецификата на детските потребности налага необходимостта и от дейности с терапевтичен характер.

Превантивната социалнопедагогическа работа се реализира чрез разнообразни форми и методи, съобразени с конкретните цели и целевата група, към която са насочени. Така например категорията деца в неравностойно социално положение и в риск по състав е твърде разнородна, което предполага прилагане на различни подходи и взаимодействия в подкрепящата и помагачата дейност. Тук еднакво важни са и груповата работа, осъществявана чрез тренингови форми, и индивидуалната работа, съобразена с нуждите и личностните особености на отделния ученик. По един начин се оказва социалнопедагогическа подкрепа на деца от бедни семейства, друг е характерът на интервенциите, когато се касае например за дете, жертва

на насилие. Много по-различни форми се използват, когато се отнася до информиране и консултиране относно бъдещия професионален избор на учениците.

И двете форми – индивидуалната и груповата – съчетават разнообразие от стъпки и дейности: диагностициране, анализиране, планиране, информиране, съветване, консултиране, психо-социална подкрепа, педагогическа помощ, обучение и т.н.

В училищна среда педагогическият съветник е специалистът, който основно се занимава с планиране и реализиране на превантивните дейности в различните направления на работа. Предимно той провежда групови занятия, посветени на актуални за съответната възраст теми – професионално ориентиране, права и отговорности, превенция на агресия и насилие, превенция на трафик, зависимости, конфликти и др. Отново в неговите функции е и индивидуалната работа с ученици за разрешаване на възникнали проблеми, преодоляване на трудности и удовлетворяване на потребности.

Комплексният характер на социалнопедагогическата работа предполага активно участие в дейностите и на другите педагози – класен ръководител, учители, училищно ръководство. От голямо значение е привличането на външни за училището специалисти от различни области. Когато се оказва подкрепа на дете в риск, е задължителна намесата на съответните органи от отделите „Закрила на детето”, както и на други специалисти с подкрепящи функции – психолози, социални работници, педагози в консултативни кабинети или центрове за обществена подкрепа. При професионалното ориентиране личен пример за своето кариерно развитие биха могли да дадат хора от различни професии или учениците да получат актуална и компетентна информация от служители на централите по професионално ориентиране.

Корекционната социалнопедагогическа работа също се отличава с изключително разнообразие на дейностите и взаимодействията. То се определя от разнородността на проблемите и групите, обект на корекционните интервенции. Както вече бе посочено, превъзпитателните и ресоциализиращите дейности не са задължение само и единствено на училището. Напротив, те се осъществяват като комплексно въздействие от страна на специализирани в това

направление органи. Така например при случай на ученик с противообществена или противоправна проява, неговото деяние е обект на разглеждане от училищната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Педагогическият екип би следвало да търси взаимодействие с МКБППМН и инспектор ДПС за прилагане на процедурите и мерките по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни.

Някои от наложените възпитателни мерки спрямо малолетните и непълнолетни правонарушители изискват професионалната намеса на специалисти от центровете за обществена подкрепа или консултативните центрове, които да работят с децата за корекция на тяхното поведение. Подобни функции има и т.нар. обществен възпитател, в чиито задължения е за определен период от време да окаже превъзпитателно въздействие за коригиране на поведенческите отклонения и да подпомогне детето/младежа за на личностно развитие, съобразено с нормите и очакванията на обществото.

Работата с деца със специални образователни потребности също изисква единодействие от страна на много педагогически субекти. Корекционната социалнопедагогическа работа по отношение на тези деца е твърде индивидуална и в нея се включват различни специалисти и структури, съобразно конкретните потребности на ученика. Заедно с класния ръководител и учителите по отделните предмети, които имат задачата да съдействат за пълноценната интеграция на детето със СОП в училищната среда и за повишаване на образователното му равнище, възлова роля играят ресурсният учител и педагогическият съветник, които оказват допълнителна помощ и подкрепа чрез индивидуални консултации и занимания. В кръга специалисти влизат и педагозите, психолозите и социалните работници от центровете за социална рехабилитация и интеграция, както и тези от дневните центрове за деца с увреждания, чиито педагогически, психологически, логопедични, рехабилитационни и друг тип услуги може да ползва детето за по-успешна образователна и социална интеграция.

Корекционната работа с деца в риск от отпадане или отпаднали от образователната институция, е типичен пример за сътрудничество и единодействие между множество субекти на социалнопедаго-

гическата работа. В тези случаи училището прилага разнообразни интервенции предимно под формата на индивидуални консултации и групова работа, включваща дискусии за ползата от образованието, тренингови форми за повишаване на личностната мотивация, професионално ориентиране и съветване и др. От външните партньори активна роля могат да изиграят консултативните центрове, центрoвете за обществена подкрепа, общинските отдели по образование, отделите „Закрила на детето”, които да съдействат с образователни услуги, психо-социална подкрепа, административна помощ и др. за ограничаване на проблема с отпадане от училище.

Независимо че повечето от структурите са външни за училището и някои от интервенциите се осъществяват извън него, те са част от цялостния процес и би следвало да се разглеждат като неразделно звено от социалнопедагогическата работа в образователна среда. Функциите, които изпълняват, и основните им дейности изцяло са подчинени на образованието, възпитанието, социалнопедагогическата подкрепа за развитие и изграждане на детската личност.

4. Перспективи за развитие на социалнопедагогическата работа в училище

Училищната социалнопедагогическа работа далеч надхвърля рамките на училището и работата на педагозите в него. Тя е функция и ангажимент на много субекти в лицето на институции, органи, структури и специалисти. Всеки от тях има строго определени задачи и осъществява различни дейности, но всички те подчинени на общата цел за възпитание, развитие и пълноценна социална интеграция на подрастващите в обществото.

Като институция, чиято основна мисия и водещи приоритети са да реализира образователно-възпитателния процес, училището основателно може да се разглежда като централно звено в системата от институции, осъществяващи социалнопедагогическа работа с деца и ученици. В повечето случаи именно то има водеща роля за направляване, подпомагане и коригиране на детската личност, за образователно развитие и социализация. Най-често то е посредникът между другите субекти, координиращ и задаващ насоката на възпитателните въздействия. На училището се възлагат най-големите очаквания

във връзка със социалното възпитание и формирането на пълноценни зрели личности.

Тази негова отговорност означава изключително високи изисквания към ролята му на социалнопедагогически фактор и към качеството на неговата работа. Тя означава преди всичко реална, непрекъснатата, ефективна специализирана дейност на всички равнища в образователния процес. Нуждата от целенасочена, добре планирана и организирана социалнопедагогическа работа в училище е безспорна. Тази потребност е осъзната от обществото и може да се твърди, че днес в образователните институции се развива богат набор от дейности със социалнопедагогически характер.

Трябва обаче да се признае и фактът, че все още не може да се говори за цялостна система на организирана социалнопедагогическа работа. Все още стоят някои нерешени въпроси, които възпрепятстват разгръщането ѝ в оптимални форми и мащаби.

На първо място, има необходимост от преосмисляне на образователната политика по отношение на законово-нормативната регламентация на социалнопедагогическата дейност. По-напред в изложението бе изтъкнато, че с понятието „социалнопедагогическа работа в училище” се визира образователно-възпитателната дейност на всички институции в системата на образованието, включително и в предучилищните заведения. На практика обаче там липсват условия за планирана професионална работа в тази насока.

В законовите и нормативните документи, определящи състава на специалистите в системата на предучилищното възпитание, са разписани длъжностите „младши учител”, „учител”, „старши учител”, „главен учител” (чл. 124 от ЗНП; НКПД), но липсва длъжност, подобна на тази на педагогическия съветник в училище. Добре известна е тревожната тенденция за снижаване възрастовата граница на лица, при които се забелязва нарушено личностно и социално функциониране. Никак не е малък броят на децата именно в предучилищна възраст, изпаднали в социално неблагополучие, с поведенчески проблеми, обучителни трудности или жертви на насилие. В тази неблагоприятна ситуация се оказва, че в детските заведения няма специалист с необходимата професионална квалификация, който би могъл да забележи, диагностицира и идентифицира проблеми от подобен

характер, както и да осъществява последващата работа за преодоляването им.

Към много регионални инспекторати има назначени психолози, които оказват специализирана помощ в по няколко детски градини, но, първо, това не е регламентирано на национално равнище, и, второ, тези специалисти едва ли биха могли да бъдат толкова полезни при условие, че имат епизодични контакти с децата и липсва системно наблюдение на тяхното развитие. А и психолозите са квалифицирани да оказват помощ в една по-тясна област – при проблеми предимно от личностно естество – психични състояния и отклонения, емоционални и поведенчески дефицити. Немалка част от проблемите при децата са свързани със социалното функциониране и социалната среда – деца от семейства с нисък материален статус, negliжирани и занемарени, деца от малцинствени общности, деца, жертва на насилие и др. В тези случаи е необходима компетентната намеса и подкрепа на социален педагог, но такава длъжност в детските градини не съществува.

В системата на училищното образование изниква друг нерешен въпрос, свързан с професионализирането на социалнопедагогическата работа. В училище педагогическият съветник е специалистът, който поема голямата отговорност по планирането и реализацията на дейностите със социалнопедагогическа насоченост. В чл. 4а от Инструкция № 2 на МОН е указано, че на тази длъжност се назначават лица, завършили професионалните направления Педагогика или Психология и притежаващи професионална квалификация „педагог“, „социален педагог“, „психолог“ и/или „учител“. Вижда се, че възможностите за заемане на длъжността са доста широки, а липсата на единни и по-ясни критерии към професията създава условия педагогически съветници да станат и много педагози, които нямат необходимите компетентности за тази специфична и в същото време толкова отговорна длъжност.

Сега действащата законово-нормативна рамка създава предпоставки и за друга неблагоприятна тенденция. Длъжността на педагогически съветник не е регламентирана като задължителна за всички институции в системата на училищното образование. Според нормативните документи в правомощията на директора на съответ-

ното училище е да разкрие или не дължност *педагогически съветник*, съобразно финансовите възможности на образователната институция (чл. 6 от Наредба № 3, 18.02.2008 г.).

Така на практика се оказва, че в образователната система към момента няма необходимите условия за добре организирана (като политика на национално равнище) и ефективна социалнопедагогическа работа. В детските градини липсва дължност с подкрепящи функции, а в училище тя е с непостоянен статут. Това обстоятелство създава условия за неравностойно третиране на децата и учениците във връзка с техните потребности от специализирана професионална подкрепа в процеса на обучение и възпитание.

Неблагоприятната статистика за големия брой деца, отпадащи от училище, такива с обучителни трудности, с проблеми в поведението и комуникацията, в конфликт със закона, в трудно социално положение, със специални потребности и др. е достатъчно сериозно основание съответните органи да направят преоценка на дължността на педагогическия съветник. От преосмисляне се нуждае статутът и място му в системата на училищното образование, както и необходимостта от задължителност на тази дължност във всяка образователна институция. От изключителна важност е въвеждането на дължност с подобни функции и в предучилищните институции.

Резултатността на социалнопедагогическата работа зависи в голяма степен от нейния обхват и от ясно очертаните цели, задачи и дейности на специалистите, които я осъществяват. Каква обаче е практиката с дължността на педагогическия съветник? Която и да е типова дължностна характеристика да се вземе, ще се установи, че функциите на педагогическия съветник в училище са много и разнородни по своя характер, той е натоварен с множество дейности, вменени са му голям брой задължения и отговорности. Това обстоятелство в много случаи изправя специалиста пред невъзможността да се справи качествено с всички професионални ангажименти.

Съгласно Инstrukция № 2 е предоставена възможност за разкриване на отделни дължности – „педагогически съветник” и/или „психолог”, съответно с различни функции и обхват от дейности. В Националната класификация на професиите и дължностите съществува дължност „училищен психолог”, която е различна от тази на

педагогическия съветник. В Класификацията ясно са определени задачите на психолозите да: „планират и провеждат тестове, за да определят умствените, физическите и други характеристики като интелигентност, способности, наклонности, потенциал и т.н., тълкуват и оценяват резултатите и дават адекватни съвети; анализират влиянието на наследствени, социални, професионални и други фактори върху индивидуалното мислене и поведение; провеждат разговори или терапевтични интервюта с лица или групи с цел консултация и последваща терапия; ...” [8, 177]. За разлика от психолозите педагогическите съветници имат задачата да: „оценяват нивото на възможности на учениците..., планират, изготвят и провеждат уроци и семинари за индивидуално и групово обучение; оценяват, съветват, критикуват и окуражават учениците; ... съветват ученици относно образователни въпроси..., съветват ученици с цел да им се помогне да преодолее лични, социални или поведенчески проблеми...” [8, 147].

Единици обаче са образователните институции, в които са разкрити и двете длъжности. В повечето случаи функциите им се обединяват в една – длъжност „педагогически съветник”, а с изисквания към заемащите я за придобита професионална квалификация „психолог”.

За да се говори за пълноценна социалнопедагогическа работа в училище, е от значение двете длъжности да функционират паралелно, защото всяка от тях има собствен периметър на действие и едновременно с това взаимно се допълват в изпълнение на общите образователно-възпитателни цели.

В посока оптимизиране и повишаване качеството на социалнопедагогическата работа е важно да са налице условия за единодействие между училището, от една страна, и останалите структури, участващи в процеса на социално възпитание, от друга. Това означава ясно определени функции и разделени задачи, екипна работа и тясно сътрудничество между всички субекти във възпитателния процес. Практиката обаче показва наличието на някои неблагоприятни фактори, възпрепятстващи ефективното взаимодействие.

Така например на база множество проверки в образователните институции през първата половина на 2014 г. Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД) констатира редица пропуски, като: липса

на регламентирано изискване за информиране на компетентните органи от педагогическия персонал в случаи, когато има съмнения за дете или ученик в риск; липса на умения и познания за идентифициране на дете в риск, както и непознаване на органите за закрила на детето като партньори; прибързано налагане на наказания по отношение на провинени ученици, преди да са изчерпани възможностите за корекционно въздействие. Според ДАЗД има пропуски и в социалнопедагогическата работа с деца със СОП. Установено е, че при липса на ресурс за оказване на необходимата помощ и подкрепа на такива деца в рамките на училищната институция, не е търсено съдействие на външни специалисти за предоставяне на специализирана подкрепа и услуги. [17]

Тези констатации показват, че все още не е изградена цялостна междуинституционална мрежа, която да позволи по-добър синхрон и по-голяма ефективност в професионалната дейност на ангажираните субекти. Училищните педагози все още не са запознати с набора от възможности на външните за училището структури в оказването на помощ и съдействие в образователно-възпитателния процес на подрастващите.

Отчитайки наличието на пропуски и дефицити, които възпрепятстват пълноценната социалнопедагогическа работа в образователна среда, е важно да се отбележи, че те са напълно преодолими, без да са наложителни радикални промени на макроравнище. Дори са налице индикации за вече предприети мерки в тази насока. Според председателя на Комисията по образование М. Дамянова в проектозакона за предучилищното и училищното образование, който е обсъден на първо четене от Народното събрание, е заложено във всички училища и детски градини да има психолог и педагогически съветник. Предвижда се „да има екип от специалисти, които да работят с децата, които са с различни трудности в поведението. Идеята е да се привличат и социални работници, да се изследват причините за поведението и след това да се прави план за работа с децата” [15].

В информацията на официалната интернет-страница на ДАЗД от 27 май 2014 г. се казва: „Държавната агенция за закрила на детето предложи на Министерството на образованието и науката да бъде разработена съвместно методика за работа и да се регламентира

ясно дейността на педагогическите съветници в училищата, тяхната роля, връзките и взаимодействието им с органите за закрила на детето, родителите, МКБППМН и др.” [17].

Представените примери са ясен показател, че има воля и се работи за преодоляване на дефицитите в системата за образование и възпитание на подрастващите. Полагат се усилия за оптимизиране дейността на отделните звена и осигуряване на по-добър синхрон и взаимодействие между тях за постигане на високо качество и още по-ефективни резултати в образователно-възпитателния процес на бъдещите граждани на България.

Заключение

Социалнопедагогическата работа в училище е органична част от цялостния процес на социално възпитание и социализация на подрастващите в обществото. Тя се определя като комплексна, целенасочена, планирана дейност на педагогическите субекти, която се реализира в разнообразни форми, направления и интервенции, подчинени на голямата цел – да подготвят децата и учениците за достоен живот и успешно социално функциониране.

Училището, като основен образователен и възпитателен фактор в системата на обществените структури, има водеща роля в реализирането на различните форми на социалнопедагогическа дейност. Но то не е единственият субект, натоварен със задачата да подкрепя и напътства младите хора в този сложен, труден и продължителен път към социално приобщаване и пълноценна интеграция в социума. Заедно с него действат и осъществяват качествена специализирана работа и ред други обществени структури, чиито основни функции са много близки с тези на училищната институция – да обучават и възпитават; да осъществяват превенция и корекция, когато е необходимо; да подпомагат и насърчават детското развитие; да оказват психо-социална подкрепа; да съпътстват подрастващите в процеса на социализация и личностно формиране.

Обществените условия предоставят благоприятна среда за разгръщане на социалнопедагогическата работа в много направления и в широки мащаби. Наличието на голям брой институции, разполагащи с достатъчен потенциал да бъдат ефективни партньори на

училището, улеснява неговата мисия и съдейства за реална практическа реализация на образователно-възпитателните цели по отношение на подрастващите. Сътрудничеството и единодействието между всички възпитателни фактори са основна предпоставка за утвърждаването на социалнопедагогическата работа като един от приоритетите не само в образователна среда, а изобщо в общественото пространство. А утвърждаването ѝ е силно наложително и от огромно значение, защото именно тя е разковничето, от което зависи създаването на зряло, образовано, компетентно поколение, способно да се справи успешно с предизвикателствата на така бързо променящия се свят.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бижков, Г.* Социалнопедагогическа работа в училище. – В: Педагогика, 2007, № 2, с. 13–33.
2. *Закон за народната просвета.*
3. *Здравкова, Б.* Професионална компетентност на социалния педагог – нормативи, теория и практика. В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2015.
4. *Инструкция № 2* от 29 юли 1994 г. за изискванията за заемане на длъжността „учител” или „възпитател” съобразно придобитото образование, професионална квалификация и правоспособност.
5. *Кутева-Цветкова, В.* Социално-педагогическа работа в българското училище – традиции и тенденции на развитие. – В: Сб. „25 години Педагогически факултет”. В. Търново: Фабер, 2010, с. 156–160.
6. *Мардахаев, Л. В.* Социальная педагогика. Москва: Гардарики, 2005.
7. *Наредба № 3* от 18.02.2008 г. за нормите за преподавателска работа и реда за определяне на числеността на персонала в системата на народната просвета.
8. *Национална класификация на професиите и длъжностите 2011.* София: Труд и право.
9. *Попова, Л., Б. Здравкова.* Училището и социално-педагогическите институции – партньори в грижата за подрастващите. – В: Науковий вісник Бердянського державного педагогічного університету (Гуманітарні науки), Бердянськ: БДПУ, 2008, № 1, с. 189–194.
10. *Правилник за дейността на ресурсните центрове* за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности

11. *Правилник за прилагане на Закон за народната просвета.*
12. *Стоянова, Д.* Актуални параметри на социално-педагогическата работа в училище. – В: Научни трудове на РУ, 2011, том 50, серия 6.2., с. 127–131.
13. *Хаджийски, Г.* Неспецифични професионални роли на педагогическия съветник в българското училище. – В: Психология журнал, 2007, № 39 – източник: <http://georgihadjiyski.blog.bg/>
14. *Цветков, Д.* Основи на социалната педагогика. София: Наско – 1701, 1996.
15. <http://bnr.bg/> - информация от 16.12.2014 г.
16. <http://georgihadjiyski.blog.bg/technology/2014/07/26/plan-za-rabotata-na-pedagogicheskiia-syvetnik.1284167>
17. <http://sacr.government.bg/> – Държавна агенция за закрила на детето.

LITERATURA

1. *Bizhkov, G.* Socialnopedagogicheska rabota v uchilishte. – V: Pedagogika, 2007, № 2, s. 13–33.
2. *Zakon za narodnata prosveta.*
3. *Zdravkova, B.* Profesionalna kompetentnost na socialnii pedagog – normativi, teoriia i praktika. V. Tyrnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodij”, 2015.
4. *Instrukciia № 2* ot 29 iuli 1994 g. za iziskvaniata za zaemane na dlyzhnostta „uchitel” ili „vyzpitatel” syobrazno pridobitoto obrazovanie, profesionalna kvalifikaciia i pravosposobnost.
5. *Kuteva-Cvetkova, V.* Socialno-pedagogicheska rabota v bylgarskoto uchilishte – tradicii i tendencii na razvitie. – V: Sb. „25 godini Pedagogicheski fakultet”. V. Tyrnovo: Faber, 2010, s. 156–160.
6. *Mardahaev, L. V.* Socialnata pedagogika. Moskva: Gardariki, 2005.
7. *Naredba № 3* ot 18.02.2008 g. za normite za prepodavatel'ska rabota i reda za opredeliane na chislenostta na personala v sistemata na narodnata prosveta.
8. *Nacionalna klasifikaciia na profesiite i dlyzhnostite 2011.* Sofiia: Trud i pravo.
9. *Popova, L., B. Zdravkova.* Uchilishteto i socialno-pedagogicheskite institucii – partnorig v grizhata za podrastvashtite. – V: Naikovij visnik Berdianskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu (Gumanitarni nauki), Berdiansk: BDPU, 2008, № 1, s. 189–194.
10. *Pravilnik za dejnostta na resursnite centrove* za podpomagane na integriranoto obuchenie i vyzpitatie na deca i uchenici sys specialni obrazovatelni potrebnosti.

11. *Pravilnik za prilagane na Zakon za narodnata prosveta.*
12. *Stoianova, D.* Aktualni parametri na socialno-pedagogicheskata rabota v uchilishte. – V: Nauchni trudove na RU, 2011, tom 50, serii 6.2., s. 127–131.
13. *Hadzhijiski, G.* Nespecificichni profesionalni roli na pedagogicheskiia syvetnik v bylgarskoto uchilishte. – V: Psihologiiia zhurnal, 2007, № 39 – iztochnik: <http://georghadjiyski.blog.bg/>
14. *Cvetkov, D.* Osnovi na socialnata pedagogika. Sofiia: Nasko – 1701, 1996
15. <http://bnr.bg/> - информация от 16.12.2014 г.
16. <http://georghadjiyski.blog.bg/technology/2014/07/26/plan-za-rabotata-na-pedagogicheskiia-syvetnik.1284167>
17. <http://sacr.government.bg/> – Държавна агенция за закрила на детето